

Lucian Boia (Rumunsko)

Světově uznávaný historik, spisovatel, narozen 1944 v Bukurešti, na tamější univerzitě vystudoval historii, doktorát získal na Ústavu dějin východní Evropy v Praze, dnes profesor na Bukurešťské univerzitě. Zabývá se dějinami myšlení a imaginárna, autor obsáhlého díla věnovaného dějinám Rumunska, mj. *Miturile comunismului românesc* (*Mýty rumunského komunismu*), *Istorie și mit în conștiința românească* (*Historie a mýtus v rumunském vědomí*), *România, țară de frontieră a Europei* (*Rumunsko, země na hranici Evropy*), *Occidentul. O interpretare istorică* (*Západ. Historická interpretace*), *De ce este România altfel?* (*Proč je Rumunsko jiné?*). Prve jmenovaná kniha se stala hitem a platí za referenční titul pro výklad národních dějin, poslední zmíněná populárním způsobem pojednává Rumunsko z hlediska geografie, historie, či kultury.

ukázku přeložila Libuše Valentová

Zázrak Západu (Miracolul occidental)

V jednom historickém momentu se stalo něco neobyčejného. Bylo to snad nevyhnutelné? To nikdo z nás neví. Zrodila se civilizace odlišná od všech ostatních, která uvedla lidstvo na cestu, po níž kráčí dodnes.

Jako odpověď na otázku, proč se historie začala vyvíjet právě tímto směrem, se dlouho zkoumaly a navzájem kombinovaly různé okolnosti; zatímco však v dřívějších dobách nebylo možné všechny obsáhnout, dnes se o takovou interpretaci můžeme pokusit. Kolem roku 1000 nevypadal Západ vůbec skvěle. Byl to chudý, anarchický, surový a nevzdělaný kus světa, rozkládající se částečně na troskách zašlé římské civilizace, částečně na dosud neovládnutém prostoru germánských kmenů. Jeho civilizační úroveň hodně zaostávala za Byzancí, za arabským světem nebo Čínou. Vždyť vládce Západu, císař Karel Veliký (jakýsi mýtický prapředek dnešní Evropské unie), kterého životopisec Eginhard vylíčil takřka jako učence, neuměl číst ani psát! Jeho současníci si nelámali hlavu s otázkami ohledně budoucnosti; pouze křesťanské společenství očekávalo jako rozhodující událost konec pozemského času, a ten měl všechno vyřešit. Avšak nepochybně ani náš nejpředvídavější současník, kdyby byl vržen zpátky do této doby, vybaven veškerými poznatky dnešní vědy, by nevěděl, co se bude dál dít a neuvědomil by si, že se chystá něco velkého. Jak říkám, nikdo nemá možnost předvídat budoucnost. A zde se schylovalo k nejradikálnější proměně, jakou kdy lidstvo poznalo. Kdo by tenkrát tušil, že se odehraje právě v tomto takřka primitivním západním světě?

Zhroutení Západořímské říše, k němuž nedošlo přesně v roce 476, jak se to vyučuje ve škole, nýbrž v průběhu několika staletí, poukázalo na slepou uličku jednoho civilizačního systému – klasické řecko-římské a blízkovýchodní civilizace, sjednocené v hranicích Impéria. Bezvýchodnost se týkala všeho: lidské mentality, společenského řádu i technické úrovně. Budoucnost a pokrok, tyto dvě představy blízké nám, kteří žijeme v odlišném světě, byly antické civilizaci v podstatě cizí. Jako podivná se jevila sama idea zdokonalování, jež má ze

zítřejšího dne vytvořit něco jiného, než je dnešek. Lidé v antice sice měli k dispozici nástroje potřebné k tomu, aby vytvořili technicky vyspělou společnost, avšak od toho je „odrazovala“ nejen nadbytečná pracovní síla otroků, nýbrž i jistý mentální blok: k čemu by bylo dobré měnit věci kolem a vymýšlet si nějaký jiný svět? Tradiční civilizace jsou svou podstatou konzervativní. Takové ostatně byly všechny dosavadní civilizace, s výjimkou jediné, té západní.

Pokusy o vysvětlení jsou vždy více či méně přibližné. Nejsme schopni přesně a nepopíratelně prokázat spojení mezi příčinou a následkem, můžeme však uvážit souhrn specifických podmínek. Uvedu některé z nich, aniž bych měl v úmyslu řadit je podle důležitosti, neboť všechny jsou složkami západního amalgámu. Zánik Impéria – opravdový konec světa – vytvořil podmínky pro nový začátek: v prostoru poznamenaném rozkladem bylo třeba takřka vše znovu vybudovat. Setření hranice mezi Impériem a germánskými kmeny vedlo k intenzivnímu etnickému a kulturní prolínání, jež se pak projevilo širokou škálou netušených důsledků. Rodil se nový křesťanský svět a křesťanství přinášelo filozofii dějin zcela odlišnou od časové neurčitosti nebo cykličnosti příznačné pro jiné kultury: tentokrát šlo o lineární a vzestupné dějiny, které probíhají jen jednou, s přesně daným začátkem a koncem. Původně židovské schéma, jež si Židé jako „vyvolený národ“ střežili jen pro sebe, rozšířili křesťané na celé lidstvo. Tento scénář vedoucí ke zdokonalování se později laicizoval a stal se základem moderní teorie pokroku. Konec světa a Poslední soud se mohly odehrát až poté, co se veškeré lidstvo spojí v duchu Kristova učení. Západní expanze našla svůj prvotní podnět v této historicko-teologické misi a zde je třeba hledat duchovní smysl křížových výprav: osvobodit Svatou zemi, vymýtit Islám, sjednotit svět na křesťanském principu. K tomu se ještě připojila chiliastická teorie, odvozená hlavně ze Zjevení sv. Jana: definitivnímu konci světa bude předcházet konec dějin, a mezi nimi proběhne tisíc let v harmonii a dokonalosti. V této představě je nápadné na jedné straně úsilí o perfekcionismus, na druhé straně směřování k utopii. V hospodářské sféře splynutím římského a germánského světa vznikl nový, dosud nevídaný komplexní typ ekonomiky. Jižní oblasti se zemědělstvím omezeným na pěstitelství plodin se spojily se severními oblastmi, zaměřenými převážně na chov dobytka a lesní hospodářství. Propojení obilnářství s chovem dobytka vytvořilo podmínky pro zavedení pravidelného osevního postupu. Dostatek tažných zvířat a dřeva poskytl Západu zjevnou výhodu, pokud jde o hnací sílu a stavební materiál. Výrazný demografický pokles v bývalé Západořímské říši na počátku středověku vyvolal vyšší ocenění individua a větší míru svobody. Ve stejném duchu působila anarchie panující po rozpadu rigidních struktur Římské říše. Rovněž křesťanské poselství hlásalo, že všichni lidé jsou stejného původu a zasluhují stejný respekt, na rozdíl od starověku, v němž byla normou nerovnost lidských druhů a kategorií. Středověký venkovan, byť v jistém stupni podřízenosti, se již nenacházel v postavení otroka; mezi ním a lenním pánem existovala určitá dohoda, kterou měli oba dodržovat. Ve srovnání se zeměpisnou rozlehlostí východní Evropy a s politickou váhou Byzance jako pokračovatele Římské říše byl západní svět silně rozdrobený, a to jak geograficky, tak ekonomicky a politicky. Právě taková situace však podporovala obchodní výměnu, konkurenčnost a soutěživost.

Zde se prozatím zastavíme, přestože bychom mohli pokračovat výčtem dalších více či méně specifických rysů, jež všechny dohromady vytvářejí originální panorama. Bylo by na místě

připomenout i oteplení klimatu kolem roku 1000, jež pravděpodobně umožnilo rozšíření zemědělství do alpských oblastí a směrem na sever (včetně kolonizace pobřeží Grónska, nazvaného bez jakékoli ironie „zelenou zemí“; pozdější ochlazení však přinutilo kolonisty ostrov opustit). Znovu bych chtěl zdůraznit, že není v našich možnostech přesně zhodnotit závažnost jednotlivých faktorů. Lze však říci, že všechny pohromadě přispěly k tomu, že se dějiny daly do pohybu zcela novým směrem.

KOLEM ROKU 1000 začal Západ nabírat na síle. Ve 12.-13. století se souběžně zvyšuje jak počet obyvatel, tak výnos zemědělství. Někteří historikové dokonce neváhají mluvit o první průmyslové revoluci, jejíž hnací silou se stala vodní energie. Toky řek lemují desetitisíce mlýnů a obraz krajiny dotvářejí větrné mlýny, obojí přizpůsobené celé řadě průmyslových operací. Na Západě, který se po rozpadu Římského impéria zcela ruralizoval, znovu ožívá městský život; města vznikají, rostou nevídaným tempem a stávají se z nich centra obchodu a manufaktur. V této době začíná i západní expanze, a to do Orientu (křížové výpravy), do střední a východní Evropy (německé pronikání na slovanská území, nazývané kdysi Drang nach Osten) a na Iberský poloostrov (španělská Reconquista proti Arabům).

Křížové výpravy jsou podivuhodný fenomén. Západ byl schopen po dvě staletí udržovat „expediční sbor“ na překvapivě velkou vzdálenost; vždyť jen přesun z jednoho konce Středozeří na druhý tenkrát trval nejméně dva měsíce. Na tuto misi potřeboval jak nezbytné materiální prostředky, tak i pevnou náboženskou víru. Ve 13. století se západní obchodníci a misionáři dostali až do Číny (nejslavnějším z nich se stal Marco Polo). Zatímco oni si přáli vykonat takovou cestu, žádného Číňana nenapadlo, že by se měl vydat opačným směrem, aby na vlastní oči viděl, co se děje na druhém konci světa. Západ – původně chudý a primitivní – byl přitahován bohatstvím a přepychem Orientu, skutečným i imaginárním. V počátečním období se tedy relativní chudoba Západu paradoxně stala jedním z důvodů jeho expanze. Kromě toho při hledání orientálního bohatství procházeli západní cestovatelé iniciační cestou: ve středověkých představách se kdesi za Čínou, na východním okraji Země, nacházel Pozemský ráj. Také Kolumbus po něm pátral na své výpravě za zlatem Orientu; nakonec však objevil jiný svět – Ameriku.

ŘÍKÁ SE, ŽE ZÁPAD převzal mnohé odjinud. Je to naprostá pravda. Západ vstřebal takřka vše, co vytvořil klasický starověk: vědu, umění, filozofii... Hodně převzal také od Arabů, jejichž prostřednictvím se šířila část antického intelektuálního dědictví. Papír, střelný prach a kompas – to vše muselo absolvovat dlouhou cestu z Číny až do západní Evropy. Číňané neměli ve své době na světě konkurenci, pokud jde o vynálezy, jenže je příliš nevyužívali. Nikoli Číňané, nýbrž západní mořeplavci objevovali svět díky orientaci podle kompasu. Stejně tak na Západě vynalezli střelné zbraně (pokrok sice dvojznačný, ale přece jen pokrok), zatímco v Číně se spokojili s obdivováním ohňostrojí. A papír, jež na Západě začali vyrábět v širokém měřítku a spojili ho s knihtiskem (mimořádně také čínský vynález), umožnil výrobu knih, což je další západní monopol a možná hlavní činitel modernity. Představitelé antiky a dalších tradičních civilizací nevykonali rozhodující krok od vědecké spekulace k vědeckému výzkumu. Teprve

Západ vytvořil experimentální vědu. V ostatních civilizacích přetrvávala jasná hranice mezi vědou jakožto produktem mozku a technikou jako projevem manuální zručnosti. Západ uvedl mozek a ruku do součinnosti a umožnil tak zrod technické civilizace. Projevil se současně velmi materialisticky i nesmírně idealisticky, jako civilizace mnohem materialističtější i mnohem idealističtější než kterákoli jiná.

Je dobře známo, co následovalo: pokrok ve všech oblastech. Duchovní život se pozvolna uvolňoval z poručnictví církve. Samozřejmě nemůžeme opomenout staletí nesnášenlivosti a pronásledování, inkvizici a upalování na hranici... To vše lze vysvětlit jako obrannou reakci systému vůči projevům svobodného myšlení a diverzity. V jiných částech světa se takové projevy vyskytovaly v menší míře, a proto tam bylo slabší i jejich potlačování. Po obtížných počátcích však Západ nastoupil cestu vedoucí k silně diverzifikované společnosti, a tím i k demokracii.

Současně začalo systematické zkoumání a využívání celé planety, v němž Západ vedl, zatímco zbytek světa se ocitl v jeho vleku. Velká průmyslová revoluce, zahájená v Anglii koncem 18. století a během dalšího století rozšířená do hlavních západních zemí, odstartovaná původně parní energií (po níž následovala elektřina a spalovací motor), pozvedla Západ vysoko nad úroveň ostatních částí světa.

Západní společnost prošla hlubokou proměnou, a to jak její realita, tak její ideály. Volnost a rovnost se prosadily jako nejvyšší cíle, byť ještě po nějakou dobu – ke konci středověku a na začátku moderní epochy – byly formulovány jazykem náboženství. Společensko-politický život se však postupně laicizoval a Západ definitivně nastoupil cestu liberalismu a demokracie. Slovo „demokracie“ je převzato od starých Řeků, ale dnešní pojetí demokracie s jejími přednostmi, pravidly a omezeními je čistě západní výtvar, jež uvedl do chodu souhrn různých faktorů počínaje křesťanskou ideou jednoty a důstojnosti lidského rodu a konče ekonomickými, sociálními a kulturními transformacemi probíhajícími po několik staletí, urychlenými díky průmyslové revoluci, ale i díky laicizované racionalistické filozofii osvícenství (18. století).

Západ zůstává světem, který věří; jelikož však náboženské víry ubývá, odehrávají se přesuny k sekularizovaným vírám, tj. k jakýmsi humanitárním náboženstvím, jež nezůstávají pozadu za tím původním, pokud jde o angažovanost a horlivost věřících. Místo jednoho náboženství jich tedy máme více. V 19. století se dotváří víra v pokrok, formulovaná v laických termínech (být do jisté míry odvozená z křesťanského mysticismu) již ve století předcházejícím osvícenství. Rovněž demokracie funguje jako významná víra. A v neposlední řadě, ne-li dokonce v první, se prosazuje národní ideologie, toto velké náboženství par excellence moderní doby. Paradoxně tedy 19. století vykazuje – navzdory relativnímu oslabení náboženské víry – vysoký stupeň idealismu. Směřováním do různých stran, jež mohou být i přímo protikladné (např. kapitalismus versus komunismus), usiluje Západ o dosažení dokonalosti.

Tomu odpovídá i míra jeho arogance. Ve vztahu k „těm druhým“ překračuje moc Západu všechny meze. Dnes si uvědomujeme, že jde pouze o jednu historickou epochu, ale díky velké časové vzdálenosti by se mohlo zdát, že je to základní údaj o hierarchicky uspořádaném lidstvu. Z toho důvodu se i rasismus jeví jako něco samozřejmého. Černoši jsou považováni za podřadné lidi, „žlutí“ jsou někde uprostřed. Avšak i pokud jde o „bílé“, přibývá interpretací

založených na nerovnosti: Západ je lepší než Východ, Sever je lepší než Jih. Meziválečné předpisy regulující imigraci do Spojených států odpovídaly hierarchii stanovené podle intelektuálních schopností: na vrcholku pyramidy se nacházeli bílí Seveřané a Germáni, zatímco zcela dole černoši, a někde uprostřed, na nepříliš výhodném místě, se octli imigranti z Jihu a z Východu – Italové, Slované, Židé...

Západ si také s naprostou samozřejmostí a bez výčitek svědomí přivlastňoval svět. Vytvořil koloniální impérium všude tam, kde se mu místní obyvatelstvo jevilo jako „méněcenné“: napřed v Africe a pak ve velké části Asie. Zbytek světa zatím procházel něčím, co můžeme nazvat procesem akulturace, a to počínaje východní Evropou. Připomeňme ještě jednou, že na počátcích moderní civilizace se nepodílela celá Evropa, nýbrž jen západní část světadílu (a ani ta ne celá nebo ve stejné míře: v první době neaktivnější předvoj modernity představovala italská města, později se centrum přesunulo na sever a do čela se dostala Velká Británie; v nedávné době roli Západu převzaly Spojené státy americké...). Země východní Evropy prošly akulturačním procesem, při němž přejímaly západní model ve větší nebo menší míře a s různými výsledky. To se týkalo od počátku 18. století Ruska Petra Velikého (kvůli obrovské rozloze říše však akulturace probíhala pomalu a dodnes není ukončena), pak v 19. století rumunských zemí (respektive Rumunska) a Balkánu. Rovněž Turecko, napřed s hnutím Mladých Turků kolem roku 1900, pak v meziválečné době pod vedením Kemala Atatürka, se vydalo rozhodným krokem směrem k západnímu vzoru. V Japonsku se podařila již dříve, v éře Meidži (Osvícení) zahájené roku 1868, nejúspěšnější a dlouhodobě nejlépe fungující syntéza západního modelu s velmi odlišnou tradiční civilizací, která však, jak se zdá, zahrnovala i potenciální obdobné rysy. Sečteno a podtrženo: celý svět prošel tímto procesem. Dnešní „planetární“ civilizace je civilizace západní, samozřejmě přejímaná a adaptovaná nejrozličnějšími způsoby. „Ti druzí“ nevynalezli nic podstatného: od elektrické žárovky až po demokracii, všechno vzešlo ze západní laboratoře. A tak si můžeme položit otázku: kde bychom byli, kdyby nebylo Západu? Kdo ví? Možná, že Amerika by ještě nebyla objevena.

ZÁPAD NEVYMYSLEL jen samé dobro. V nemalé míře zavedl i hrozné věci, což pramenilo buď z pohrdání „těmi druhými“, anebo z „idealismu“, tj. z přesvědčení, že jde správnou cestou a jeho posláním je dovést lidstvo k dokonalosti. V Novém světě praktikoval otroctví a obchod s otroky; ostatně k čemu jinému by byly dobré podřadné bytosti, jež měly jedině užitek z toho, že se setkaly s pravou vírou a – pokud to bylo možné – i se společností bílých?! Podobně kolonialismus vypadal jako přijatelný systém: přispíval k obohacování Západu, a přitom aspoň do jisté míry civilizoval divochy. Západ si vymýšlel utopie jak na běžícím páse, přičemž využíval v rozličných obměnách bohatý substrát chiliasmu. Komunismus se prosadil jinde, od Ruska až po Čínu, ale jako doktrína má ryze západní původ. Různé podoby fašismu vznikly rovněž na Západě. Genocidu nelze považovat za čistě západní specialitu, ale na Západě byla často uplatňována jako prostředek „očisty“, což nakonec vyvrcholilo na jedné straně nacistickou hekatombou a na druhé straně stalinským gulagem (byť ten se nacházel mimo západní prostor). A nakonec připomeňme, že ti ze Západu se neváhali masakrovat navzájem; právě oni nesou největší odpovědnost za obě světové války.

VŠECHNO PŘICHÁZÍ ZE ZÁPADU, jedno za druhým, to dobré i to špatné. Nebo aspoň doposud vždy přicházelo.